

i Zachodem na podstawie uznania istniejących realiów polityczno-terytorialnych. Ponadto porozumienie to, zdaniem P. A. Abrasimowa, położyło kres trwaniu permanentnego kryzysu wokół Berlina Zachodniego i stało się ważnym elementem międzynarodowego odprężenia (ss. 119-120).

W rozdziale trzecim P. A. Abrasimow analizuje okres po wejściu w życie porozumienia. Omawia przede wszystkim nawiązywanie stosunków między Berlinem Zachodnim a poszczególnymi krajami socjalistycznymi, szczególnie Związkiem Radzieckim i Niemiecką Republiką Demokratyczną. Stosunki te ograniczono, ze względu na napotkane trudności, praktycznie do sfery gospodarczej (ss. 126-133). Autor opisuje działalność Towarzystwa Przyjaźni Niemiecko-Radzieckiej powstałego w Berlinie Zachodnim (s. 130). Wiele uwagi poświęca bezprawnym roszczeniom Republiki Federalnej Niemiec do Berlina Zachodniego, roszczeniom opartym na jednostronnej interpretacji czterostronnego porozumienia, naruszającym postanowienie stwierdzające, iż trzy zachodnie sektory Berlina nie są częścią RFN (ss. 134-153).

Pracę uzupełnia aneks, który zawiera, m. in. tekst czterostronnego porozumienia oraz niektóre noty, pisma dyplomatyczne dotyczące sprawy Berlina. Z pewnością jest to zaleta tej pracy.

Lektura tej książki zapoznaje czytelnika z oficjalnym stanowiskiem Związku Radzieckiego odnośnie do problemu Berlina Zachodniego. Autor szczegółowo omawia wszelkie przedsięwzięcia ZSRR mające na celu normalizację statusu tego miasta. Szkoda, że P. A. Abrasimow tak rzadko dzieli się swymi osobistymi poglądami, wspomnieniami, które sprawiają, iż problemy międzynarodowe stają się bardziej wyraziste, nabierają swoistego kolorytu.

Jolanta Koprucka

Beiträge zu einer Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Praca zbiorowa: U. Albrecht, H. Axt, D. Boris, F. Deppe, G. Füllbert, J. Harrer, J. Huffschild, G. Judick, H. Jung, A. Leisewitz, U. Mayer, R. Opitz, E. Reidegeld, G. Stuby. Pahl — Rugenstein Verlag, Köln 1979 r., 526 ss.

W związku z 30 rocznicą utworzenia Republiki Federalnej Niemiec na rynku wydawniczym tego kraju ukazało się szereg opracowań przyczynkarskich omawiających różne aspekty tego wydarzenia. Wśród nich wyróżnić można recenzowaną pracę zbiorową 14 autorów. Zamierzeniem wydawnictwa było, aby omawiana książka wypełniła próżnię w kompleksowym, opracowaniu różnych aspektów historii, obejmującym politykę wewnętrzną i zagraniczną, gospodarkę i rozwój służb socjalnych w RFN.

Książka stawia sobie zatem zadania dość wszechstronne i ambitne. Na podkreślenie zasługuje bardzo obszerny materiał źródłowy cytowany na końcu każdego rozdziału, a także powołany w pracy materiał statystyczny, przedstawiony starannie, w sposób nie przeładowany i czytelny. Książka została napisana metodą zbliżoną do marksistowskiej, co uwidacznia się w sposobie naświetlania faktów historycznych i interpretacji zdarzeń.

Pracę otwiera rozdział poświęcony omówieniu politycznych i ideologicznych koncepcji okresu poprzedzającego utworzenie RFN. Zwrócono uwagę na klimat ideologiczny jaki panował w 1945 r., bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych w Niemczech. W książce przedstawiono z dużym obiektywizmem różnorodność panujących wówczas opinii, poglądów i postaw, podkreślając wpływ szoku wywo-

lanego klęską Niemiec hitlerowskich i poczucie niepewności dalszego rozwoju kraju.

Autor omawia także powołanie do życia partii centrowej — Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU) z Konradem Adenauerem na czele, która przejęła na siebie reprezentację interesów burżuazji; daje zarys programu politycznego „neoliberalistów” (FDP) jako rzeszników odradzającego się wielkiego kapitału i wreszcie omawia rolę reaktywowanej SPD pod przewodnictwem Kurta Schumachera.

Następny rozdział poświęcony jest historii, problematyce i perspektywom gospodarki rynkowej w RFN.

Uwagę czytelnika przykuwa także omówione szerzej zagadnienie remonopolizacji gospodarki RFN w wyniku złamania przez zachodnie mocarstwa okupacyjne postanowień układów poczdamskich. Autor wyodrębnia stadia ponownego tworzenia się wielkich przedsiębiorstw i analizuje skutki gospodarcze i społeczne tego procesu wskazując, że są one szczególnie ujemne dla klasy robotniczej. Koncentracja wielkiego kapitału prowadzi do ustalenia monopolistycznych cen i płac.

Wiele także uwagi poświęcono w omawianym rozdziale zagadnieniu recesji w gospodarce RFN, która zaznaczyła się w latach siedemdziesiątych i spowodowała ostateczne pogrzebanie tzw. cudu gospodarczego z lat 1950-1960; pesymistycznie ocenia autor możliwość dalszego wzrostu ekonomicznego RFN w nadchodzących latach osiemdziesiątych.

Rozdział trzeci zawiera opis klasowej i społecznej struktury RFN. Na uwagę zasługują szczególnie interesujące wywody na temat sytuacji demograficznej RFN, która charakteryzuje się stałym, od 1975 r. postępującym ujemnym bilansem, wykazującym nadwyżkę zgonów nad urodzeniami. W ocenie autora zasadnicze znaczenie mają tu istniejące układy ekonomiczne oraz brak odpowiedniej pronatalistycznej polityki ze strony państwa. Autor wskazuje na przykład NRD, gdzie dzięki odpowiedniej polityce socjalnej doprowadzono nie tylko do zahamowania spadku przyrostu naturalnego, ale gdzie stopa tego przyrostu jest wyższa niż w RFN.

Na potencjale ludnościowym RFN — zdaniem autora — zaważył transfer ludności po roku 1945 — przyjęcie 6 milionów przesiedleńców. Przesiedleńcy stanowili 13% ogółu ludności w RFN, przy czym na skutek znanej konstrukcji formalnoprawnej przyznającej „status wypędzonych” (*Vertriebenenstatus*) także dzieciom (zstępnym) przesiedleńców, ilość tej kategorii ludności stale wzrasta. W ocenie współautora książki stanowią oni element ideologicznie i politycznie konserwatywny i reakcyjny; w mniejszym stopniu dotyczy to młodszej generacji, której związki uczuciowe z miejscem urodzenia ojców są luźniejsze.

Interesujące są także te części omawianego rozdziału, w którym autor przedstawia strukturę zawodową ludności RFN. Przedmiotem rozważań autora jest również wzrastająca rola państwa późnokapitalistycznego. Ilość osób zatrudnionych w aparacie władzy państwowej stale wzrasta, przy czym — według autora — można przyjąć, że przynajmniej 20% ogółu zatrudnionych w RFN pracuje w tym aparacie lub w jego agendach.

W książce podkreślono służebną rolę państwa w stosunku do państwowo-monopolistycznego kapitału.

W omawianym rozdziale autor przedstawił też, na podstawie szerokiego materiału źródłowego, sytuację społeczną i ekonomiczną klasy robotniczej, warstw średnich i burżuazji uwzględniając narastające konflikty i sprzeczności interesów dzielące te grupy.

Specjalny rozdział poświęcono państwowej polityce socjalnej w okresie bez-

pośrednio po II wojnie światowej i w okresie po utworzeniu RFN aż do czasów dzisiejszych. Autor tego rozdziału stwierdza w analizie działalności socjalnej państwa, że wypracowana już w okresie Republiki Weimarskiej polityka socjalna została w 1933 r. zniszczona przez hitlerowców, którzy uczynili z niej instrument własnych celów politycznych.

W latach pięćdziesiątych polityka ta była w RFN przedmiotem wieloletniej dyskusji. Autor podkreśla pewnego rodzaju chwiejność poglądów, będącą wypadkową sytuacji ekonomicznej kraju przechodzącego swoje kryzysy gospodarcze — wzloty i zanikanie prosperity. Zauważa on, iż uzyskaną w tej dziedzinie osiągnięcia były wynikiem pewnego rodzaju odruchu obronnego klas panujących, upatrujących w polityce socjalnej państwa czynnik społecznej pokoju.

Rozdział piąty jest poświęcony historii i strukturze stosunków gospodarczych RFN z zagranicą. Dużo miejsca zajmuje omówienie kształtowania się handlu zagranicznego b. Rzeszy Niemieckiej. Niemcy opanowały w swoim czasie rynki zbytu, stwarzając niezwykle silną konkurencję dla innych mocarstw — nie wyłączając Wielkiej Brytanii i USA. Wyniki I wojny światowej w zasadzie nie podważyły pozycji Niemiec jako światowego eksportera. Rozważając sytuację powstałą w wyniku klęski Niemiec hitlerowskich, autor wiąże politykę restrykcyjną w dziedzinie handlu zagranicznego, stosowaną przez mocarstwa okupacyjne w strefach zachodnich, z planem wyeliminowania konkurencyjnego eksportu niemieckiego. Jednakże ten — nazwijmy to — administracyjnie sterowany ujemny bilans handlowy RFN nie dał się utrzymać w późniejszych latach, ponieważ był sprzeczny z prawami ekonomii na kapitalistycznym rynku międzynarodowym i obciążał finansowo mocarstwa okupacyjne.

Książka przedstawia następnie postępujący proces opanowywania rynków zbytu szczególnie krajów tzw. trzeciego świata przez kapitał RFN w postaci eksportu inwestycji bezpośrednich. Nieco mniej uwagi poświęcono stosunkom handlowym RFN z krajami socjalistycznymi, które oparte są na zasadach równości i obopólnych korzyści. Stosunkom tym — co autor podkreśla — sprzyjał proces odprężenia w latach siedemdziesiątych i przed handlem RFN otwarły się nowe perspektywy.

Następnym elementem rozważań recenzowanej pracy jest rola RFN w konflikcie „Wschód — Zachód”. Została tu powtórzona znana teza, że RFN jest produktem zimnej wojny i odejścia przez mocarstwa zachodnie od postanowień poczdamskich. Postanowienia te przewidywały, że po okresie przejściowym Niemcy miały być odbudowane na zasadach demokratycznych, zdemilitaryzowane i neutralne. Zamiast tego mocarstwa zachodnie stanęły na gruncie polityki separatyzmu, która doprowadziła — jak wiemy — do podziału Niemiec popoczdamskich, w wyniku czego idea zjednoczenia Niemiec stała się — szczególnie na tle zawartych przez RFN później układów tzw. wschodnich — czymś bardzo odległym, o ile w ogóle możliwym.

Polityce zagranicznej RFN poświęcono zresztą odrębny rozdział. Jego autor prowadzi czytelnika przez meandry polityki zapoczątkowanej jeszcze przez Konrada Adenauera, mającej na celu wyprowadzenie Niemiec z izolacji, w której znalazły się w następstwie klęski w roku 1945.

Szczególną uwagę czytelnika przykuwają te partie recenzowanej książki, które dotyczą zbrojeń, polityki militarnej oraz potencjału wojskowego RFN. Autor — w oparciu o dokumenty sekretariatu stanu USA — daje ciekawy przegląd stanowiska Stanów Zjednoczonych w sprawie ponownego uzbrojenia Niemiec. Podkreśla, że już 15 kwietnia 1945 r., gdy działania wojenne jeszcze trwały i nieznanne były ostateczne postanowienia czterech mocarstw w kwestii niemieckiej, grupa wyso-

kich urzędników amerykańskich — w podsumowaniu przeprowadzonej dyskusji — doszła do wniosku, że Niemcy należy odbudować, następnie zremilitaryzować i przeciwstawić Związkowi Radzieckiemu jako przedmurze kapitalistycznego systemu („*Bollwerk*”). Historia następnych trzydziestu lat stała pod znakiem realizacji tego właśnie programu. Podkreślono tu także znaczącą rolę Konrada Adenauera w dziele remilitaryzacji RFN, zwłaszcza po wybuchu zbrojnego konfliktu w Korei w 1950 r. W recenzowanej pracy zwrócono uwagę na powiązania zachodzące między odbudową i wzrostem potencjału gospodarczego RFN a zbrojeniami. RFN nie tylko rozpoczęła produkcję zbrojeniową początkowo na zamówienie i zaspokojenie potrzeb zachodnich mocarstw okupacyjnych a następnie własnych, ale i na eksport do krajów trzeciego świata. Zdaniem fachowców — których opinie w książce przytoczono — w rozwoju broni pancernej po II wojnie światowej wystąpiła próżnia. Próżnię tę wypełniła właśnie RFN, produkując najbardziej nowoczesne pancerne pojazdy „Leopard”. RFN stała się — zdaniem autora — ośrodkiem wiodącym dla produkcji samolotów bojowych „Tornado”, należących do najbardziej kosztownych a budowanych w kooperacji z firmami brytyjskimi i włoskimi. Obecnie trwa rozbudowa floty morskiej RFN. Swojego rodzaju „uczczaniem” 30 lecia istnienia RFN było wyprodukowanie najbardziej kosztownego pancernejego pojazdu bojowego „Leopard II” (koszt jednostkowy: 3,6 milionów marek).

Odrębnym tematem, którym zajmuje się książka, jest rozwój konstytucjonalizmu w RFN. Federalna ustawa zasadnicza uchwalona w 1949 r. zawiera w sobie elementy formalne klasycznej konstytucji państwa burżuazyjnego, opartej o zasadę trójpodziału władz i stojącej na gruncie ochrony własności prywatnej. Jednakże — jak to uwypukla autor — konstytucja ta w ciągu 30 lat istnienia RFN była wielokrotnie nowelizowana. Nowele te były odzwierciedleniem występujących w trzydziestolecu tendencji politycznych, ekonomicznych i społecznych, które autor tego rozdziału szczegółowo analizuje. Zmiany te poszły w kierunku ograniczenia praw. I tak np. wprowadzona do prawa wyborczego „klauzula zaporowa” (minimum 5% wymaganych głosów oddanych w wyborach na daną partię jako warunku reprezentacji parlamentarnej) w istocie rzeczy godziła w zasadę równości szans dla mniejszych ugrupowań politycznych. W latach pięćdziesiątych wprowadzono zakaz działania Komunistycznej Partii Niemiec (KPD) a następnie praktykę zakazu wykonywania zawodu w służbach publicznych dla osób wyznających tzw. radykalne poglądy polityczne (*Berufsverbot*). Autor omawia także działalność Trybunału Konstytucyjnego w zakresie wykładni i stosowania prawa.

Odrębny rozdział książki poświęcony jest rozwojowi i funkcjom systemu partyjnego w RFN. Zwrócono uwagę na charakterystyczne dla CDU/CSU dążenie do wzbogacenia jej programu politycznego elementami socjalizacji, aby uczynić go bardziej strawnym dla szerokiego rzesz wyborców. Partia ta przechwyciła — w ocenie autora rozdziału — różne ugrupowania polityczne występujące zarówno „na lewo” jak i „na prawo” w stosunku do dawniejszej partii centrum. Na skutek wspomnianej „klauzuli zaporowej” udało jej się to w dużym stopniu.

Autor analizuje przyczyny jakie doprowadziły do powstania w latach sześćdziesiątych tzw. wielkiej koalicji CDU/CSU z SPD a następnie rozpadu tej koalicji na prógu lat siedemdziesiątych. Interesujący jest tu pogląd, że SPD — zrywając porozumienie z chrześcijańską demokracją — działała w obawie przed utratą przymiotu lewicowości. Również interesujące są spostrzeżenia autora dotyczące powstania różnych grup pozaparlamentarnej działalności na rzecz ochrony środowiska, różnych obywatelskich inicjatyw społecznych i ruchów protestacyjnych.

Podkreśla się, że stanowi to wyraz pewnego rozczarowania do utartych parlamentarnych form działalności politycznej.

Wreszcie przedstawiono szczegółowo rozwój i politykę klas posiadających. Autorzy rozdziału omawiającego tę problematykę — po stwierdzeniu, że podstawowym momentem jest fakt, iż po 1945 r. na terenie dzisiejszej RFN nie została podważona kapitalistyczna struktura własności i że znalazła się ona pod ochroną zachodnich mocarstw okupacyjnych — zwracają jednak uwagę na pewne daleko idące przegrupowania jakie miały miejsce w tej strukturze. Uległa likwidacji, a przynajmniej znacznemu ograniczeniu, klasa wielkich posiadaczy ziemskich (junkrów), odgrywająca do roku 1945 poważną rolę w życiu politycznym kraju. „Centrum kierownicze” kapitału niemieckiego przesunęło się w kierunku dynamicznie rozwijającego się specjalistycznego przemysłu: elektrycznego, elektronicznego i wielkiej chemii. Dla stosunków społecznych w RFN jest istotny wzrost rangi menadżerów wielkiego zmonopolizowanego przemysłu. Następuje proces oderwania właściciela środków produkcji od funkcji sterowania życiem gospodarczym.

Książka kończy się rozdziałem, w którym autorzy dokonują przeglądu wydarzeń w ruchu demokratycznym i robotniczym w RFN. Wydarzenia te wiążą się z walką parlamentarną i pozaparlamentarną przeciwko remilitaryzacji, zbrojeniom atomowym, przeciwko próbom odrodzenia faszystów i planom wprowadzenia stanu wyjątkowego. Jest to historia porażek ale również i znacznych osiągnięć — zwłaszcza ruchu robotniczego, które napawają optymizmem i uzasadniają — mimo wszelkich przeciwności — jaśniejsze spojrzenie w nadchodzące lata osiemdziesiąte naszego stulecia.

Recenzowana książka stanowi cenne kompendium wiedzy o RFN; ma duże walory poznawcze dla czytelnika interesującego się tym krajem, jego krótką i bogatą w wydarzenia historią i niewątpliwie zasługuje na uwagę.

Maciej Hoffmann

Union alternativ. Herausgegeben von Gerhard Mayer-Vorfelder und Hubertus Zuber, Seewald Verlag, Stuttgart 1976, 552 ss.

Politologiczna literatura Republiki Federalnej Niemiec wzbogaciła się książką „Union alternativ” o pozycję interesującą bardziej z polityczno-formalnego aniżeli merytorycznego punktu widzenia. Stanowi ona zbiór artykułów prominentów życia politycznego, gospodarczego i społecznego związanych z kołami CDU/CSU. Zamiarem prezentowanego opracowania jest przekonanie społeczeństwa zachodniemieckiego, iż jedyną partią narodową służącą społecznemu porządkowi i reprezentującą żywotne interesy obywateli jest CDU/CSU. Zamierzeniem wydawców tego swoistego manifestu politycznego chrześcijańskich demokratów jest wykazanie, iż pretensje opozycyjnych partii do objęcia politycznego przywództwa w Niemczech zachodnich nie są bezpodstawne.

Jak sugeruje tytuł, autorzy — członkowie partii opozycyjnych prezentują program mający stanowić alternatywę wobec polityki „małej koalicji”. Zabierają oni głos w dyskusji, dotyczącej bez mała wszystkich dziedzin życia. Cykl artykułów, usystematyzowanych według kryterium problemowego, otwierają Helmut Kohl, przewodniczący CDU oraz Hans Filbinger, premier Badenii-Wirtembergii oraz za-